

M. WOLLSTONECRAFT O ODGOJU ŽENA KAO DIO DOPRINOSA FEMINISTIČKIH SHVAĆANJA FILOZOFIJI ODGOJA

MILENA RADOVAN BURJA
Sveučilište u Zadru
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

UDK: 37.014:316.66-055.2
Pregledni članak
Review article

Primljeno
: 2013-9-17
Received

SAŽETAK

U članku se analizira doprinos nekih feminističkih shvaćanja filozofiji odgoja. Iako su mnogi filozofi propitivali odgoj, rijetki su se posebno bavili odgojem žena, a u filozofiju odgoja se pitanja vezana za feminističke teme uvode tek 80-ih godina 20. st. Ne samo da se uviđa da je razmatranje odgojnog fenomena nepotpuno bez uključivanja ideja i iskustava žena kao ravnopravnih misliteljica nego se odgojna pitanja kroz filozofsko promišljanje razmatraju uzimajući u obzir feminističku kritiku patrijarhalnih oblika moći, te se s pomoću argumenata koji razumijevaju moralne, društvene i političke prikladnosti odgojnih ciljeva i načina primjene, promišljaju pitanja jednakosti u odgoju, pitanja pravednosti, moralnih i političkih inicijativa kako bi se naglasila potreba emancipirajućeg i odgovornog poštivanja mogućnosti ostvarivanja svake osobe, bez obzira na spol, te da bi se otklonili razni oblici degradiranja i nejednakosti u tretiranju ljudi.

Kano dio feminističke borbe za priznavanje žena kao ravnopravnih, aktualiziram doprinos M. Wollstonecraft njezinom kritikom Rousseauova shvaćanja odgoja žena, a na tom tragu razmatram i neke feminističke doprinose danas, posebno kroz djela i aktivnosti filozofkinje M.C. Nussbaum.

KLJUČNE RIJEČI: *M. Wollstonecraft, J.J. Rousseau, odgoj žena, jednakost u obrazovanju, M.C. Nussbaum, sposobnosti, feministički doprinosi*

UVOD

Feminizam je velikim dijelom nastao kao posljedica uočenih nepravdi vezanih uz tretiranje žena kroz povijest čovječanstva, te se kroz razotkrivanje sklopova i načina potlačenosti žena, otkriva kako pristranost stavova o ženama proizlazi iz nepropitivanja zadanosti i normi patrijarhalnoga društva i kulture, što se uvelike odražavalo na nemogućnost ženinog svestranijeg ostvarenja kao osobe. Nepravda tretiranja žena u svijetu u kojem su zakoni, ekonomski sustav i društveno prihvaćeni načini ponašanja uglavnom po mjeri muškarca kao onoga koji određuje uvjete moći i utjecaja u društvu, bitno određuje

mogućnosti ostvarenja žene kao osobe i prostore slobode koji iz toga proizlaze.

U ranom feminizmu su pitanja okrenuta traženju poboljšanja ženina društvena položaja u smislu traženja pristupa obrazovanju, radu i građanskim pravima, u doba kad zamah industrijalizacije ženu stavlja u drugačiji položaj osim onog vezanog isključivo uz dom. Posebno feminističke misliteljice sve više propituju čitav niz društvenih praksi kroz koje se određuju uloge žene i muškarca, a i u raznim područjima filozofije rasvjetljavaju se okviri iz kojih proizlaze tumačenja ženina položaja. Mnogi od najutjecajnijih filozofa koji su branili emancipaciju žena ujedno su ulagali političke napore da se stereotipi vezani uz spol i ženin položaj u društvu promijene. Tako J.S. Mill (1806.-1873.), u djelu *Potlačenost žena* pitanja o prirodi žene izvodi iz pitanja o hijerarhiji moći, pa se zalaže da se predrasude oko toga isprave, čak je 1867. god. predložio Britanskom parlamentu amandman kojim zahtjeva pravo glasa za žene.

Povezivanje intelektualnog osvještavanja o vrijednosti žene kao osobe s političkim zahtjevima da ih se izjednači s muškarcima, od žena je još u vrijeme buđenja Francuske revolucije, Olympe de Gouges (1748.-1793.), u svojoj *Deklaraciji o pravima žene i građanke*, (1791. god., uputila apel ženama da se probude i traže svoja prava od prava na zaposlenje, prava unutar obitelji do pravo na slobodu govora) da bi se nesreće i korupcija vlasti koje proizlaze, kako kaže, iz prezira prema ženama ispravljale. Iste su teme zaokupljale u Engleskoj toga doba Mary Wollstonecraft (1759.-1797.) koja je kao uvjet za emancipaciju žena tražila jednako obrazovanje za žene i muškarce, a što je predstavila u djelu *Obrana ženskih prava*. Suprotstavljajući se Rousseauovom shvaćanju o odgoju žena, M. Wollstonecraft obrazlaže kako su pitanja o pravu žena na puno ljudsko ostvarenje uvjeti istinski civiliziranog društva, jer ako se ženi ne dopušta da usavršava svoju prirodu i razvija svoje sposobnosti kao osoba, pomaže se drugim članovima društva da je drže u neslobodi i ovisnosti.

Na žensku se prirodu i ostvarenje žene kao osobe gledalo iz perspektive određenosti osjećajnošću, na što su reagirale feministice upozorivši da su perspektive filozofa muškaraca uglavnom proizlazile iz naglašavanja razlike između razuma koji je, po njima, prvenstveno muški određen, i emocija više vezanih za žensko funkcioniranje, čemu se M. Wollstonecraft također suprotstavila smatrajući da je razum rodno neutralan, a ljudi se kao ljudi ostvaruju cjelovito, uz pomoć razuma i emocija zajedno.

Razmotrit ću doprinos M. Wollstonecraft razbijanju predrasuda o ženama i muškarcima, njezino zalaganje za ravnopravno odgajanje žena i muškaraca, što je inače dalo važan poticaj daljnjim naporima teoretičara u smjeru zalaganja za jednakost u obrazovanju, kao preduvjet za sve druge jednakosti i tretiranja koja iz toga proizlaze.

Na planu filozofskog promišljanja o biti čovjeka i filozofskog promišljanja o biti odgoja, cjelovitije se razmatraju navedena pitanja i problemi, žena i muškarac se shvaćaju kao osobe koje u otvorenosti razvijaju svoje sposobnosti, s tim da je borba da se spolne i rodne predrasude ispravljaju, i dalje otvoren zadatak.

Danas, kao i mnogi koji su mukotrpno probijali granice ljudske slobode i zalagali se za nju kroz povijest čovječanstva, svi se trebamo, bez obzira na sve razlike, sustavnije angažirati na pitanjima osvještavanja još uvijek prisutnih problema vezanih uz stereotipna i predrasudna ponašanja vezana uz spol, te pružiti otpor nepravednim odnosima moći, razotkrivati samu konstrukciju podčinjenosti i potlačenosti, bez obzira gdje se odvija, kroz dijalog rješavati probleme i tražiti odgovornost svih, posebno probuditi i jače potaknuti odgovornost intelektualaca.

ODGOJ ŽENA KAO DIO BORBE ZA ŽENSKA PRAVA

M. Wollstonecraft je u svoje doba svjedočila koliko je važno omogućiti ženi ravnopravniji pristup u "muški" svijet kako bi ostvarila svoje potencijale, koliko obrazovanje u tom smislu može i treba učiniti razliku, jer nedostatan i neodgovarajući odgoj može ne samo zatomiti razvoj svih ženinih sposobnosti i iskriviti joj karakter, nego također za sve članove društva usporava razvoj ako se svim ljudima ne dopušta razvijati svoje potencijale. Ako se ženama u patrijarhalnoj kulturi otežava ostvarenje kao osobe, Wollstonecraft smatra da se to odražava na ženinu motivaciju na razvoj te da je odvraća od iskrenijeg sudjelovanja u izražavanju sebe i svojih sposobnosti, zato ukazuje na važnost odgajanja za slobodu: "Kako se od žene može očekivati da surađuje ako ne zna zbog čega treba biti kreposna, ako sloboda ne snaži njezino rasuđivanje pa ona shvati svoje obveze i uvidi na koji su način one povezane s njezinim istinskim dobrom" (Wollstonecraft, 1999, 13).

Ta su pitanja važna u filozofiji odgoja danas, posebno kroz promišljanje načina na koji treba respektirati i promicati humanost svake osobe vezujući razvoj vrлина s razumijevanjem i slobodom izbora, što proizlazi iz odgovornosti za promicanje jednake vrijednosti svake osobe, a obrazovanje u tom smislu može bitno pomoći. Tako M.C. Nussbaum upozorava da "obrazovni proces može ojačati osjećaj osobne odgovornosti" (Nussbaum, 2012, 64) iz kojeg se mogu razviti osvješteniji zahtjevi da se razvoju sposobnosti pristupa kao pravu na ostvarenje svake osobe sa svim njezinim potencijalima i mogućnostima, što u krajnjem doprinosi razvoju svih članova društva. To se odražava i na razvoj moralnosti, jer, kako piše M. Wollstonecraft prije više od 200 godina: "U društvu valja uspostaviti veću jednakost ili moralnost inače ćudoređe neće nikad napredovati, a kreposna se jednakost neće ustaliti čak ni da je utemeljena

na stijeni ako jedna polovica čovječanstva bude prikovana svojom sudbinom za njezino podnožje, jer bi je tako neprestano potkopavali svojim neznanjem ili ohološću" (Wollstonecraft, 1999, 176-177).

Već sam spomenula da je u svoje doba J.S. Mill obrazlagao da se treba osloboditi predrasuda o drastičnim razlikama između žena i muškaraca što se tiče razvoja sposobnosti, smatra da cementiranje stanja društva u tom smislu zaustavlja razvoj, štoviše, zbog toga "nastaje nepravda za pojedince i šteta za društvo kada ne mogu koristiti svoje sposobnosti na dobrobit drugih i sebe" (Mill, 2000, 29). Prosvjećeni ljudi se zalažu za pomake u osvještenosti i primjeni znanja o potrebi jednakog pristupa ljudima bez obzira na spol, jer je to najkorisnije za ljudski rod općenito, te se prirodna razlika među spolovima mora razmatrati kao početna, ali ne i konačni okvir za razvoj racionalnih i moralnih bića u svim svojim odgovornim ostvarenjima. To se odražava i na odnos ljudi, žena i muškaraca međusobno, jer temeljito poznavanje postoji samo među osobama koje su ne samo bliske nego i jednake. "Do sada su bile držane, s obzirom na spontani razvoj, u tako neprirodnom položaju da njihova priroda nije mogla biti ništa drugo nego izobličena i prikriivena: stoga nitko ne može pouzdano tvrditi da bi, ako bi ženama bilo dopušteno da odlučuju o sebi slobodno kao muškarci te im se ne bi nametao nikakav određen smjer osim općih uvjeta ljudskoga društva, što bi vrijedilo za oba spola, došlo do znatnije ili bilo kakve razlike u karakteru i sposobnostima" (Mill, 2000, 67-68). Mill zato obrazlaže kako razlike koje postoje između muškaraca i žena nastaju zbog okolnosti, a ne zbog razlika u prirodnim sposobnostima.

M. WOLLSTONECRAFT I KRITIKA ROUSSEAUOVOGA SHVAĆANJA ODGOJA ŽENA

Nešto prije njega, kritizirajući J.J. Rousseaua koji izražava nesklonost priznavanju ženine samostalnosti, M. Wollstonecraft se obraća društvu svoga doba da ta shvaćanja, puna predrasuda i nepravdi, odbaci i promijeni. Iako su njezine ideje više racionalističke i egalitarne ideje kasnog 18. stoljeća, ona ih upotrebljava da bi se raščistilo s podjarmljivanjem žena objašnjavajući da su korijeni tog podjarmljivanja u društvenoj postavljenosti različitog odnosa prema ljudima s obzirom na spol iz čega proizlaze i sva druga nepravdna tretiranja. Odnose između žena i muškaraca su iskvarile umjetne rodne razlike, smatra ona, kao što su politički odnosi iskvareni umjetnim razlikovanjima položaja, bogatstva i moći.

Iako je u svoje doba J.J. Rousseau (1712.-1778.) učinio velike pomake u shvaćanju čovjeka, njegova mjesta u društvu, te zagovara da se s pomoću prirodnog odgoja povjerenjem u snagu razuma i razvoj sposobnosti (utjecaj Locke) podupire čovjekov razvoj, također se predstavlja zagovarateljem

jednakosti, prirodnog prava i prirodne vjere, i u tom dijelu svojih shvaćanja je imponirao svojim suvremenicima, pa i M. Wollstonecraft, iako ju je ipak razočarao što se tiče odgoja žena, pa je na taj dio njegovih shvaćanja reagirala.

Rousseau nije vjerovao da bi žene trebale biti odgajane na isti način kao muškarci. Dapače, tvrdi da bi žene trebale biti pasivne i slabe, ne stvarati otpor, jer su stvorene da bi ugađale muškarcima. Isto tako, žene ne bi smjele, po Rousseauovu shvaćanju, javno iznositi svoja mišljenja. On je to, doduše, opravdavao time što svatko sa svoje strane, ali na različit način, razvija svoje potencijale, da se time postiže harmonija, a Emile i Sofia postaju harmonična "moralna osoba" zajedno, muškarac napreduje u svom razvoju, dok žena odvojeno od muškarca to ne postiže.

Rousseauovi su pogledi ponešto kontradiktorni. S jedne strane zagovara slobodni odgoj, traži da se djetetu ostavlja sloboda da slijedi svoju prirodu, pokazujući tako optimizam glede ispravnosti koja dolazi od prirode, jer nepokvarenost i slobodu smatra čovjekovim primarnim stanjem, dok kvarenje, smatra on, dolazi iz društva. Rousseau, ustvari, idealizira čovjekovu prirodu, precjenjuje ulogu bioloških faktora u djetetovu razvoju i poriče društvu pravo da utječe na odgojne ciljeve. Ako je opravdanje za takvo shvaćanje u njegovoj težnji da se odupre dogmatizmu skolastičke škole, da pruži otpor slijepom pokoravanju autoritetu i otpor prema srednjovjekovnom obrazovnom nasilju, ne čudi da su njegova shvaćanja u njegovo doba navela mnoge misliti da se radi o podupiranju borbe za demokratizacijom obrazovanja i odgoja te kao takva nailazila na opće odobravanje. Međutim, predrasuda koju on u svojim shvaćanjima ostavlja netaknutom jest da se sve to odnosi na odgoj Emila, te objašnjavajući kako djecu u najranijoj dobi treba čuvati od loših utjecaja sredine i drugih ljudi, a kroz sazrijevanje se rad na djetetovu razvoju nastavlja u skladu s prirodom, te iako detaljno objašnjava tjelesni, intelektualni i moralni djetetov razvoj u skladu s poštivanjem razvoja među jednakima, u te jednake, po njemu, ne spadaju žene. Emilovoj izabranici Sofiji, poznato je, namijenjena je stereotipna i pasivna uloga vezana uz tradicionalne sklopove ostvarivanja žene isključivo bavljenjem kućanstvom, na što oštro reagira M. Wollstonecraft zalažući se da se ženama pruži kvalitetno obrazovanje što bi im omogućilo ne samo samostalnije životne izbore nego i autentičniju izgradnju karaktera, a to bi utjecalo na drugačiji odnos prema ženi i njezinoj vrijednosti, te drugačiji odnos žena prema samima sebi, jer "Da bi postale poštovane, nužno je da se aktivno koriste svojim razumom. Ne postoji nijedan drugi temelj za neovisnost značaja. Time otvoreno želim reći da se žene trebaju pokloniti jedino pred autoritetom razuma, umjesto da budu *skromne* ropkinje nazora" (Wollstonecraft, 1999, 64).

Mary Wollstonecraft odlučno osuđuje omalovažavanje Sofije, Emilove savršene žene. "Ponajprije ovdje upućujem na Rousseaua jer je njegov lik, Sophia, nesumnjivo zanosan, premda se meni doima upadljivo neprirodnim.

No, ne želim sada napasti nadgradnju, već temelje njezina značaja i načela na kojima je građeno njezino školovanje. Štoviše, koliko god se neizmjereno divim geniju tog vještog pisca, čija ću stajališta uvijek moći navoditi, kad čitam njegova putena sanjarenja, uvijek umjesto divljenja osjetim ogorčenje, a umjesto zadovoljna smješka moram se razljučena mrštiti zbog uvreda nanesenih kreposti" (Wollstonecraft, 1999, 33). Jer smjernost i prirodnost koju Sofiji namjenjuje Rousseau, odnosi se na prirodnost vezanu uz spol, a njezina se uloga percipira samo kao ona supruge i majke. M. Wollstonecraft je izrazila razočaranje takvim Rousseauvim shvaćanjem, tim više što to osporava njegova shvaćanja Emila i slobodnog odgoja, jer ga može opravdati samo doba u kojem je to zagovarao te se donekle može razumijeti iz tada važećih predrasuda o ženskoj ulozi u društvu, što je on kao filozof mogao nadrastiti da i sam nije svojim životom svjedočio proturječne stavove i odnose kroz svoja iskustva sa ženama koje su na njega utjecale. Nevjerodostojnim se i čine njegove preporuke za odgoj djece i njegove preporuke za odnose između muškaraca i žena, jer je u stvarnosti sve to prilično kontradiktorno živio.

Naglašavajući u svom djelu *Emil* ili *O odgoju* razliku između Emilova obrazovanja i obrazovanja njegove družice Sofije, Rousseau se obraća razlici između njih temeljem njihove prirode, pa muškarcima pripisuje snagu i nezavisnost, a prirodu žene određuje njezinim spolom. Sofija je podređena Emilu, ali Rousseau ipak ne smatra da je muškarac jednostavno superioran u odnosu na ženu. Žene imaju specifične talente koje muškarci nemaju, Rousseau čak smatra da su pametnije od muškaraca, te da se bolje dokazuju u stvarima praktičnog razuma, ali prvenstveno se ženu shvaća kao onu koja treba muškarca za zaštitu i ostvarenje.

Među suvremenim feminističkim misliteljicama, reakcije na pitanja i probleme u vezi s kojima je M. Wollstonecraft reagirala na Rousseauova shvaćanja, američka filozofkinja odgoja Jane Roland Martin pohvaljuje da je M. Wollstonecraft dobro uočila u svojoj knjizi *Obrana ženskih prava* da Sofija, koja nije odgajana da rasuđuje nezavisno i samostalno, te koja nema mogućnosti individualnog i političkog izbora, ne može čak dobro obavljati ulogu domaćice u koju je gura Rousseau, jer "Da bi bila dobra majka, žena mora imati zdrav razum i neovisnost uma koja je rijetkost u žena naučenih da potpuno ovise o muževima. Popustljive su supruge općenito budalaste majke, žele da ih njihova djeca vole najviše na svijetu, i kradomice im se stavljaju na stranu, a protiv njihova oca kojega smatraju strašilom" (Wollstonecraft, 1999, 191).

Jane Roland Martin pak, što analizira M.C. Nussbaum u svom djelu "*Philosophical Interventions*", zamjerava M. Wollstonecraft da ženinu prirodu veže s moralnom slabošću u smislu da većina žena živi tako da pokazuje moralnu slabost. Nije slučajno da je Sofija podložna manipulaciji i trudi se svidjeti, jer se žene potiče da budu slabe; Sofiju se, prema Rousseau, općenito mora usmjeravati da se osjeća subjektom društvenog mišljenja o njoj, dakle objektom

drugih, a svako osnaživanje ženskog uma se obeshrabruje. Tom Rousseauovom negiranju ženi bilo kakve moralne čvrstoće, Wollstonecraft se protivila, a J.R. Martin je primijetila da je Wollstonecraft ipak bila svjesna da se većina žena slabo trudi samokontrolom odupirati moralnoj slabosti, zato J.R. Martin naglašava da bi i u naše doba trebalo jače podupirati političku volju i zalaganje za političke pretpostavke da se nepravedni uvjeti tretiranja žena konkretnije isprave, uslijed čega će se drugačije pokazivati ženina volja i jakost.

Iz činjenice da je obrazovanje snažan instrument postajanja slobodnim i autonomnim građankama u svim smislovima i u svim dijelovima svijeta, razumljivo je zašto je aktualiziranje pitanja snage i moći obrazovanja, kroz filozofiju odgoja važan doprinos analizi tih pitanja, u kontekstu raspodjele moći koja omogućuje pristup obrazovanju danas kao i šansama za ostvarenje koje iz toga proizlaze.

Ideje M. Wollstonecraft u njezino su doba smatrane revolucionarnim i radikalnim, ali su njezina shvaćanja o ženama svakako utjecala na daljnja feministička shvaćanja.

Odgovornost za ispravljanje nepravdi vezanih uz predrasudna shvaćanja ženina položaja u društvu, ne prestaje ni danas, zato "dok i jedna žena doživljava nepravdu samo zato što je žena, feminizam je jedina pristojna opcija" (Čačinović, 2012, 184).

M. Wollstonecraft je to izrazila riječima: "Oslobodite ih, i ubrzo će one postati mudre i kreposne, kao što to i muškarci postaju sve više, jer napredak mora biti obostran, inače će nepravdi na koju je primorana polovica ljudske rase pribjegavati i one odgovorivši istom mjerom svojim ugnjetavačima" (Wollstonecraft, 1999, 221-222.).

Referirajući se na Rousseauova shvaćanja, ona navodi: "Muškarci imaju veću tjelesnu snagu, ali da nema onih pogrešnih nazora o ljepoti, i žene bi stekle dostatnu snagu koja bi im omogućila da same zarađuju za svoj život, u sklopu prave definicije neovisnosti, te da podnesu one tjelesne neugode i napore koji su nužni za jačanje uma. Dopustite nam, dakle, tako što ćete nam kao i dječacima pružiti jednake mogućnosti za tjelovježbu, i to ne samo tijekom djetinjstva već i tijekom mladosti, da usavršimo svoja tijela kako bismo saznale koliko daleko seže prirodna čovjekova nadmoć" (Wollstonecraft, 1999, 106). Ona upozorava da nema želje odgajati generacije nezavisnih i nedodirljivih žena poput nje, ali da želi razviti mudrije i vrlotnije majke. Ona vjeruje da se dječji karakter formira prije 7. god., strepeći misliti o šteti koju čine smušene majke. Svjesna važnosti postizanja nezavisnosti mišljenja i slobode upravljanja svojim životom, ona vjeruje da će jednom, kad žene steknu intelektualnu jednakost, dobiti političku i ekonomsku jednakost.

U 12. pogl. O općoj narodnoj izobrazbi, obrazlaže svoj prijedlog i potrebu da javna izobrazba svakako mora usmjeravati na oblikovanje svih građana, svih bez obzira na spol. Poput Rousseaua, naglašava da djeci treba

dopustiti da se igraju slobodno, štoviše, zahtjeva da se djevojčice odgajaju zajedno s dječacima, što je bila radikalna ideja za to doba i otvarala je put oslobođanju žena. Nakon 9. god., dječaci i djevojčice, koji teže domaćinskim zaposlenjima ili mehaničkim, bit će upućeni u druge škole. Oba spola će i dalje učiti zajedno ujutro, a poslijepodne će djevojčice učiti posao modistice te ostale odgovarajuće poslove. Svjesna je da nije lako postići usvajanje ideje da se dječaci i djevojčice odgajaju zajedno, a čak i toga da će to možda proizvesti rane brakove, ali obrazlaže kako će moralni i fizički efekti zajedničkog obrazovanja proizvesti više koristi nego što se proizvodi štete kad se ženama sprječava obrazovanje.

Ravnopravan pristup obrazovanju je nužan, smatra Wollstonecraft, iako donekle ostaje u okviru spolno ograničavajućih podjela s obzirom na perspektive u društvu, te ne zagovara da žena postane maskulizirana, nego da bude razumna usmjeravateljica svoga života. Tada će i brak biti drugačiji: "Ako je brak vezivo društva, svi bi ljudi trebali biti školovani prema istom uzoru, inače odnosi između spolova nikad neće zaslužiti ime prijateljstva, kao što ni žene nikad neće obavljati dužnosti svojstvene njihovu spolu sve dok ne postanu prosvjetljene građanke, dok ne postanu slobodne tako što će moći zarađivati za život neovisne muškarcima, u istom smislu kao što je, da se to ne bi pogrešno protumačilo, svaki čovjek ovisan o drugome. Štoviše, brak se neće smatrati svetim sve dok se žene ne budu školovale zajedno s muškarcima i na taj se način pripremale da budu njihove družice, a ne ljubavnice..." (Wollstonecraft, 1999, 208).

U tom smislu izobrazba treba nastojati oko njegovanja uma, prožeta razumijevanjem i njegovanjem istinskih vrlina, bez toga će izostati razvoj sposobnosti ljudi, te će im biti pokvaren svaki osjećaj za intelektualnu i moralnu važnost koju obrazovanje ima za pojedince i društvo. "Društvo može biti sretno i slobodno jedino onoliko koliko je kreposno, ali ove sadašnje razlike u društvu uništavaju svaku privatnu i javnu vrlinu (Wollstonecraft, 1999, 213).

FEMINISTIČKI DOPRINOSI M.C. NUSSBAUM

U daljnjem slijedu osvajanja sloboda i prava žena, uz Wollstonecraft i mnoge feminističke misliteljice koje su upornim propitivanjem temelja i upitnosti bivanja i ostvarivanja čovjeka kao roda, uz J.R. Martin koja je ta pitanja uvela u filozofiju odgoja kasnih osamdesetih 20. st., ističem i M.C. Nussbaum, koja je s pozicija kozmopolitkinje uvelike utjecala na promjene stavova o rodnim pitanjima. M.C. Nussbaum se bavi različitim kulturama, proučava, analizira i aktivno radi na ispravljanju nepravednog položaja žena u raznim dijelovima svijeta, primjećuje da je položaj žena uvelike određen

ekonomskim rastom koji se uzima kao temeljni cilj u politici razvoja društva, ona se tome protivi jer smatra da to još više produbljuje rodne razlike te da bi ih trebalo shvaćati kao problem pravednosti.

Pitanje ženskog identiteta Nussbaum nikako ne odjeljuje od ljudskog identiteta općenito, u središtu njezina interesa je politika dobrobiti koja polazi od razvoja sposobnosti svakog pojedinca, svake osobe, zato smatra da bi krajnji politički cilj uvijek trebao biti promicanje razvoja i dobrobiti svake osobe da bi se uvećavala dobrobit društva. Zato se usredotočuje na sposobnosti koje treba razvijati, smatra da je to važan društveni cilj u vidu fokusiranja na ljudsku jednakost, a u promicanju veće materijalne jednakosti za sve građane vidi mogućnost ostvarivanja i ostalih jednakosti uskraćenih onima koji su u nepovoljnijem položaju, gdje spadaju i žene.

Politika dobrobiti i planiranja trebala bi slijediti uvjete dobrog života, određene mogućnošću pojedinca da vlada izvorima novca, znanja, vlasništva, fizičke i psihičke energije, društvenih odnosa, sigurnosti, u smislu da ih pojedinac može kontrolirati i svrhovito upravljati svojim životom. Nussbaum smatra da bi se javnom raspravom o dobrobiti građana mogao postići politički konsensus o uvjetima dobrog života za građane, a slijedom toga bi se mogle mijenjati prevladavajuće norme, odnosno ispravljati nepravedne neravnoteže prouzročene rodnim razlikama.

Zato je jako važno da društvo svima na jednakopravnim osnovama omogući pristup razvoju sposobnosti, da tako cijeni osobe i njihove sposobnosti, omogućavajući razvoj, nadilazi prevladane sheme rousseauovska tipa i dihotomičkog pristupa obrazovanju koji su taj razvoj negirali.

Ljudske sposobnosti koje se razvijaju, funkcionalne sposobnosti, pomažu nam odrediti svrhu demokracije i ostvarenje ljudskih prava. U tom smislu njezino shvaćanje da bi se politička teorija trebala temeljiti na shvaćanju ljudskih bića kao bitno racionalnih, izražava povjerenje u to da se svako ljudsko biće može i treba razvijati, te da se mogu mijenjati prakse koje zaustavljaju razvoj. Kako kaže A. Sen, pojmovi supstancijalnih sposobnosti te pitanja pravednosti i ljudskog razvoja aktualiziraju se kao ona koja mogu učiniti razliku "uistinu, tradicionalne nejednakosti, kao što je nejednak tretman žena u seksističkim društvima (čak i nasilje prema njima) ili diskriminacija prema pripadnicima drugih rasnih skupina, održale su se zahvaljujući nedvojbenim prihvaćanjem općenito prihvaćenih vjerovanja (uključujući podređene uloge tradicionalnih žrtava društvene nepravde). Mnoge prijašnje prakse i pretpostavljeni identiteti propali su kao reakcija na ispitivanje sumnji i temeljito proučavanje. Tradicija se može mijenjati čak i unutar neke zemlje i kulture" (Sen, 2007, 27).

M.C. Nussbaum stalno doprinosi osvještavanju tih pitanja i problema, pa se zalaže da društvo treba također priskrbiti minimalan prag materijalnih preduvjeta nužan za razvoj svih ljudi, da bi uz racionalno funkcioniranje

temeljem razvoja sposobnosti i s pomoću obrazovanja, ostvarivalo društvenu i svaku drugu pravednost. Pitanje žena, kako ga razmatra Nussbaum, podrazumijeva kritičnost i odgovornost kao svako drugo ljudsko pitanje, ne muško ili žensko, nego ljudsko kao takvo. Martha C. Nussbaum zato u zadnje vrijeme snažno zagovara paradigmu humanog razvoja osjetljivog na ljude i njihovo dostojanstvo, te da bi se kroz demokratske sklopove i vrijednosti svi ljudi trebali ostvariti, a da to prate institucije i društvo. Apelira na obrazovni sustav da aktivnije razvija sposobnosti koje bi svaki građanin trebao imati: sposobnost proučavanja, reflektiranja, argumentiranja i raspravljanja u ime stjecanja sposobnosti dobrog promišljanja spornih političkih pitanja, zatim sposobnost prepoznavanja sugrađana kao ljudi s jednakim pravima, ne gledajući na razlike u rasi, vjeri, spolu i seksualnoj orijentaciji, sposobnost da se brinemo za živote drugih u smislu razumijevanja situacija drugih, sposobnost kritičke prosudbe u raznim pitanjima i briga o njihovu rješavanju. Jer "Ljudskim bićima trebaju smisao, razumijevanje i perspektiva" (Nussbaum, 2012, 152), a u tome kvalitetno obrazovanje može puno pomoći.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pitanja koja je načela Mary Wollstonecraft o obrazovanju žena, te kasniji doprinosi, posebno feminističkih misliteljica kroz rasprave o tim pitanjima i problemima, tražeći općedruštvene odgovore na pitanja razvoja, pitanja i probleme položaja žena i zanemarenih grupa, radeći na ispravljanju nepravedno postavljenih društvenih konstrukcija, sve više utječu na pozitivne promjene i odnose prema tim pitanjima i u obrazovanju i u politici društva, u otvorenosti i odgovornom zalaganju.

Danas se zahtjev da se realnije sagledavaju mogućnosti razvoja žena kao osoba u svim zemljama svijeta veže uz uvažavanje jednakosti i pravednosti kao civilizacijski standard za sve ljude i društva, pristupom obrazovanju i razvijanje sposobnosti, kroz šanse za ostvarenje u društvu i životu općenito, te se i na tim pitanjima testira savjest i odgovornost čovječanstva za poštivanje jednakog tretiranja svih ljudi bez obzira na razlike.

Komunikacija, podrška, poštivanje univerzalnih dosega razumijevanja problema kao i poštivanje međunarodnih i nacionalnih dokumenata koji se obvezuju na poštivanje svih ljudi i njihova dostojanstva, važni su okviri za aktivan i osviješten odgovor na svaku vrstu nepravednog tretiranja, te nas upozorava da ne smijemo biti ravnodušni, nego podržati ostvarenja osobe i njezinih potencijala, kao dio podrške razvoju humanosti i čovječanstva općenito. To je, u krajnjem, zadatak svakoga čovjeka i svakoga društva, uz nezaobilaznu pomoć emancipirajućeg obrazovanja.

LITERATURA

- Wollstonecraft, Mary (1999), *Obrana ženskih prava*, Zagreb: Ženska infoteka
- Nussbaum, Martha C. (2000), *Women and Human Development*, Cambridge: Cambridge University Press
- Nussbaum, Martha C. (2012), *Philosophical Interventions*, Oxford: Oxford University Press
- Nussbaum, Martha C. (2012), *Ne profitu, Zašto demokracija treba humanistiku*, Zagreb: AGM
- J.J. Rousseau (1989), *Emil ili o vaspitanju*, Valjevo-Beograd
- Mill, John Stuart (2000), *Podređenost žena*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo
- Sen, A (2007), *Identitet i nasilje*, Zagreb: Mamedija
- Čaćinović, Nadežda (2012), *Kultura i civilizacija*, Zagreb: Školska knjiga
- The shorter routledge encyclopedia of philosophy (2005)/edited by Edward Craig, Routledge, New York.

M. WOLLSTONECRAFT ABOUT EDUCATION AS A PART OF FEMINIST ISSUES CONTRIBUTIONS TO PHILOSOPHY OF EDUCATION

ABSTRACT

The article analyses contribution of some feminist concepts to philosophy of education. Although many philosophers questioned the issue of education, only few of them dealt with education of women. Questions related to feminist themes made part of philosophy of education only in the 80-th of the 20th century. The study of educational phenomena, as it has been recognized, became incomplete without integrating ideas and women-experience as equal thinkers, as well as questioning issues of education via feminist critique of patriarchal ways of power, applying arguments which recognized moral, social and political appropriateness of educational goals and the ways of applying the same, taking into account questions of equality in education, issues of justice, also moral and political initiatives in order to stress the need for emancipatory and responsible respect of the possibility of self-realization of each individual, regardless of sex, in order to eliminate various forms of degradation and inequality in dealing with people.

As a part of feminist struggle for women's recognition as equal, I would like to point out the importance, and stress the contribution of M. Wollstonecraft, through her critics of Rousseau's women's education understanding, and I must also give credit to some contemporary feminist contributions to these issues, in particular, to the works and activities of the philosopher M.C. Nussbaum.

KEY WORDS: *M. Wollstonecraft, J.J. Rousseau, women's education, equality in education, M.C. Nussbaum, capabilities, feminist contributions*